

SAHAK MİRZO BAZYAN'IN ANLATTIKLARI
(1913, ŞATAKH, CİNÜK K. DOĞUMLU)

Amcazadem Bazikyan Bazik bana Şatakh muharebesini anlatmıştı.

1915 yılının Nisan ayıydı. Seksen kişilik bir öncü devriye gücü Şatakh'ın Cınuk Köyü'ne, Şatakh ve Moks arasındaki son sınır köyüne girer. Onlara, vergi toplama sonra da askere alma bahanesiyle erkekleri dışarı çıkarma emri verilmişti. Böylece asıl kuvvetleri gelince hiçbir engelle karşılaşmadan katliama başlayacaklardı. İşte o canice planla birliğin 80 mensubu Cınuk'a girip zorla vergi toplar. İşlerini birkaç saat içinde bitirdiklerinde her evin bir gecede 80 çift eldiven ve çorap örerek sabah kendilerine teslim etmesini şart koşarlar. Zavallı köylüler geceyi uykusuz geçirip, çorap ve eldivenleri örerek sabah teslim ederler. Sabah, askere alma adı altında erkekleri toplamaya başlarlar. Evden eve yapılan ziyaretler sırasında birkaç kişiyi kendilerine eşlik etmeye zorlarlar. Onlara eşlik edenlerden biri de Bazke Şahin'miş*; o her girdiği evde sabah tandırın yakıldığını görüp içine bol miktarda tezek doldurarak muazzam bir duman çıkmasını sağlamış; o dumanda hiçbir şey arayıp bulmak mümkün olmadığından Türk devriyeler evden uzaklaşıyorlarmış. Hızla, devriyelere eşlik eden diğer kişiler, ekmek pişirmek için tandırları yakmış kadınlar da onun yaptığını yapmaya başlamışlar. Böylece, Türk devriyeler ukalalıklarına rağmen bütün köyden sadece üç erkek toplamayı başarmışlar; bunlar, daha sonra rüşvetle askere gitmekten kurtarılan Avdo, Çako Manuk** ile bir başkasıymış. Türkler bütün erkekleri toplamayı başaramamışlar; zira onların büyük bir kısmı sabah erkenden tarlalara, toprağı kazıp karlar çabuk erisin ve ilkbaharda ekime erken başlansın diye, kazdığı toprağı tarlaları örten karın üstüne doldurmaya gitmişmiş. Köyde kalmış erkek ve gençlerin diğer kısmı koyun kuyularında saklanmış. O kuyuların o şekilde adlandırılmasının nedeni, Türk kâtip-zaptiyeler hayvanların sayımı için geldiklerinde koyunları onlardan saklamak amacıyla kazılmış olmalarıydı; zira köylü her koyun için vergi ödemek zorunda kalıyordu. Türk ve Kürt eşkıyalar geldiğinde de koyunları oraya saklardı. Şimdi o kuyular erkekleri saklamaya yarıyordu. Çabalarının boşa çıktığını gören Türkler ev sahibi Keto Ğazarı yakalar ve erkeklerin yerini göstermeye zorlarlar. O ise kaçmayı başarır ve saklanmak için kendini birinin kuyusuna atar; ama orda kalmasına izin vermezler zira kuyu kendi erkeklerini saklamak için yetersizdir. O mecbur olur kaçmaya. Kaçarken onu vurup yaralarlar. Tigris [Dicle] Nehri'ne düşüp kan kaybından ölene kadar orda kalır. Kayınbiraderleri, ancak devriye gücü köyden uzaklaştıktan sonradır ki, gidip onun cesedi getirirler.

Erkekleri askere almayı başaramadığını gören devriye kuvveti, köyü terk eder. Köyü kuşatıp bekler. Ama bu da fayda etmez. Erkekler ne kuyulardan çıkar ne de tarlalardan geri döner. Ve böylece üç gün süren talan ve vahşetin bu üçüncü önlemi de sonuç vermez. Türk ordusunun gecikmesinden dolayı umutsuzluğa kapılan seksen kişilik bu öncü devriye gücü vergi ve asker toplamak için Cınuk'tan Hınents'e, Kağp, Vank ve Sak köylerine geçmeyi kararlaştırır. Her yerde vergi ve asker toplama adı altında terör estirir, soygun yapar ve halka şiddet uygularlar. Ama her yerde de kendilerini aynı kader beklemektedir. Onlar her yerde vergi toplamayı başarırlar; ama askere alacak erkek bulamazlar. İsyan eden Ermeni, ordunun emrine girmez,

Türk askeri olmaz.

Bu, Şatakh halkının isyan ve direnişinin ilk adımıydı ve halk kitleleri tarafından kendiliğinden hazırlanmıştı.

Halkın ilk direniş denemesiydi. Cınuk'tan üç adam, Hinents'ten üç adam, Kağp Köyü'nden de beş adam toplanır. Toplam 11 kişidirler. Bunlar daha sonra, Türklerle bir evin içinde kuşatılmış durumdayken Sak'tan kaçarlar. Evin gizli geçidini bildiklerinden kaçarlar; onların arkasından da birkaç Türk asker gider.

İkinci adım, beş hane Ermeni ve birkaç hane de Kürdün yaşadığı Sak'ta, ormanın içindeki bir köyde seksen kişilik devriye gücünün kuşatılması olur. Sonra toplanmış vergileri Tağ'a götüreren grubu esir alırlar. Devriye gücü sabırsızlıkla Türk takviye kuvvetlerini beklemekteydi. O devriye Sak Köyü'nde üç gün kalmış; ama kendilerine takviye birlik ulaşmamıştı. O üç gün boyunca Sıvtik Köyü'nün silahlı Ermenileri, yani 15 kişi kordonun (seksen kişilik devriye gücü) üstüne saldırır, silahlarına el koyarak onları Tağ'a götürür.

Cınuk, Kağp, Hinents, Vank, Tsitsants köylerindeki silahlı Ermeniler komiteden ayaklanmasını talep ederler. Komitenin başında Samvel (vekil) vardı; zira komite başkanı Hovsep öldürülmüştü.

O şu şekilde öldürülür: Hovsep'i Van'da bir toplantıya katılmaya davet ederler. Ermenilerin isyan edip etmeyeceği konusunu ele alırlar. Hovsep ayaklanma taraftarıdır. Aram Paşa ayaklanmamayı teklif eder. Van komitesinin üyeleri Vramyan, İşkhan ve diğerleridir. Hovsep oturumdan uzaklaşıp ayaklanmayı başlatmak üzere Şatakh'a döner; ama yolda Türkler onu yakalarlar. Esir değişimi yapılması teklif edilir. Anlaşırlar. Ermeniler topladıkları vergiyle birlikte ele geçirdikleri Türk esirleri serbest bırakırlar. Türkler ise Ermeni esirleri bırakmaz ve öldürürler. Hovsep'i sekiz kişiyle yakalamış Tağ Kaymakamı'nın yanına getirmişlerdir. Onu kaymakamın kararıyla öldürüp Tigris Nehir'ne atarlar. Ermeni esirlerden biri kaçmayı başarır ve silahlı Ermenilerin yanına ulaşır. Tağ komitesi Kağp Köyü'ndeki adamların ayaklanmasına karşı çıkar. Onlar taleplerine ret yanıtı almış olarak Sak'a döner, orda bekleyen silahlı Ermeni isyancılara bu ret cevabını iletirler; onlar da bu ret cevabına karşı Sak'ta bulunan seksen kişilik Türk devriye gücünü kuşatırlar. Ermeni isyancıların lideri Gülamir ve Haro, yani Harutyun Gülanyan'dı. Kuşatılanlar bir evde kısıtılmışlardı. Haro kapının üstüne gaz döküp evi ateşe vermeyi ve kaçmayı deneyenleri vurmaya teklif eder. Babası Bazke Mirzo bunu ihtiyatsız bir adım olarak değerlendirerek karşı çıkar, zira içerden ateş edenler vardır. Gülamir de Haro'nun dediklerine kulak asmaz ve : "Bunu yapmak kahramanlık değil" der. Sabah erkenden Gülamir yanına iki Mavzer alıp kuşatılan Türklerin arasına girer ve onlardan 15-16 kişi öldürür. Onluklarına yeniden mermi sürmeye hazırlanırken onu ensesinden vururlar ve eşiğe düşer.

Gülamir'in öldürülmesinden sonra bizimkiler saldırı fırsatını bulurlar. Birisi ortaya çıkıp : "Güruh geldi" der. İçerden Türkler bunu duyup sevinerek : "Hoş gelmiş" deyip ateş eder ve "Güruh geldi" diyeni öldürürler. Bizimkiler paniğe kapılıp kaçmaya başlar. O anda Van'dan gelen Bazeyan Seto : "Kaçmayın, yardım geliyor!" diye bağırır. Geri dönüp kuşatılanlarla

çatışmaya devam eder, bütün Türkleri katlederler. Sadece Kholkisan Köprüsü'ne varan iki kişi kaçmayı başarır. Birisi Bazke Mirzo'nun açtığı ateşle köprünün üstünde ölür ve nehre düşer. Diğeri ormana kaçıp bir ağaca tırmanır ve ateş ediyormuş gibi yapar. Amcam olan Bazke Mikhitar fişeğinin kalmadığını fark edince saldırıp onu öldürür.

Ayaklanma, Sak olayından ve ondan evvel gerçekleşen Hovsep ve yanındaki altı kişinin esir alınıp öldürülmesinden sonra, Van ayaklanmasından bir hafta önce başlar. Şatakhlı isyancılar isyan günlerinde Tağ'da ceviz ağacından tahtayı tenekeye sararak top imal ederler. O topu Gelke Tovmas hazırlar. Her üç atıştan sonra tahta parçalanır; yerine yenisini imal ederler. El yapımı o top çok büyük rol oynar. Şatakh isyancıları Van, Şatakh ve Başkale'yi (Ağbak) birbirine bağlayan telgraf telini de kesmişlerdir. Türkler ve Kürtler büyük kayıplar verirler. Şatakh isyanından sadece 10 gün sonra, Cevdet Paşa Aram Paşa'ya başvurup barış anlaşması imzalanması için Şatakh'a adamlarını göndermesini ister. İşkhan, yanına on bir kişi alarak Van'dan ayrılır. Bunu haber alan Cevdet Paşa onları yakalamak üzere bir birlik gönderir. Ve hepsini Hayots Dzor'un Hirç Köyü'nde yakalayıp öldürürler. Vramyan'ı da Van'da yakalarlar. Vramyan meclis üyesi olarak sözde İstanbul'a gönderiliyordu; ama Muş'a varır varmaz Bitlis Köprüsü üzerinde öldürülüp nehre atılır. Aram'ı da yakalamak isterler. Ama arabacı olanları Aram'a bildirir ve geri dönüp : "Aram gelmedi" der.

Sabah, Van muharebesi*** başlar.

Sak'taki çatışmalar Şatakh isyanının ilk safhasını oluşturuyordu. İkinci safhayı da Sokants Kürt Köyü'ndeki çarpışmalar oluşturdu. O yeni evre daha da büyük oldu.

Haziran'da Ermeni gönüllüler Şatakh'a girdiklerinde Sokants'tan yedi kişi aşiretlere giderek, gelip Ermenileri katletmelerini rica ederler. Ermeniler bunu duyunca üç gün sürekli Sokants'ı kuşatırlar. Üç gün sonra, Haziran başlarında gönüllüler geldiğinde Sokants'ı yok ederler. Şatakhlılar köyü kuşatmış ama saldırıya geçmemiştir. Sokants'ı yok ettikten sonra Dro'nun gönüllü alayı Moks'a girer. Bazke Mirzo kılavuz olarak onlara eşlik eder. Kürtler kaçar. On iki yaşında iki Kürt çocuk gece nöbet yerine gelir. Nöbetçi de Mirzo'dur. Mirzo onları götürüp köprünün üzerinden geçirir ve uzakta yanan ateşleri, Kürtlerin toplanma yerini gösterir; gönüllülerin eline düşmesinler diye, Kürtlerin konakladığı yere kadar onlara eşlik eder. Sonra kendisi nöbet yerine döner.

* Bazke Şahin (Şahin Bazikyan) : Sahak Bazyan'ın amcası. "Sasuntsi Davit" destanının yetenekli yazarı. Onun adı, 1936'dan itibaren Manuk Abeğyan'ın imzasıyla yayımlanmış "Sasna Dzıneri" adlı ilk kitapla destanın tarihinin bir parçası olmuştur. O zamana kadar onun "Sasuntsi Davit" üzerine yazdığı destansı öykü iki defa kaleme alınmıştır. Son yazımda Hovhannes Tumanyan da hazır bulunmuştur. O daha sonra bazı şeyleri kendi "Sasuntsi Davit"inin hazırlanışında kullanmıştır. Bazke Şahin'in "Sasuntsi Davit" destansı öyküsü Şatakh'ta ve Moks'ta ün kazanmıştı. Bkz. "Hayreniki Szayn", 1974, Sayı 59 (anlatıcının notu).

** Çako Manuk : şarkıcı Hayrik Muradyan'ın babası (anlatıcının notu).

*** 1915'in Nisan-Mayıs aylarında Van Şehri'nde ve çevre köylerde yaşayan Ermeni nüfusun Türk katliamcılara karşı yaptığı savunma muharebeleri.